

Agh István püspök élete

főtekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára.

1937 év december 31-én 200 éve mult, hogy sepsiszentkirályi Agh Istvánt a kolozsvári unitárius kollégiumban rendes tanárnak beiktatták. 1786 január 22-ik napján bekövetkezett haláláig volt tanár, egyben főjegyző s 1758-tól, 28 esztendeig püspök. A Keresztény Magvető olvasói előit neve nem ismeretlen. A kitűnő historikus Jakab Elek, kortörténeti tanulmány körében 1882-ben, terjedelmesen foglalkozott vele. (K. M. XVII. évf. 65—89 l.) A Kolozsvári Unitárius Kollegium Történetében Dr. Gál Kelemen az igazgatók sorozatában (II. 438—446 l.) az iskolai seniorok naplója alapján (Fasciculus rerum scolasticarum), főleg igazgatói minőségében ismertette.

Jelen tanulmány első helyen külföldi tanulmányaival és irodalmi munkásságával kíván foglalkozni.

Az unitárius kollégium könyvtára gazdag gyűjteményt őriz Agh István latinnyelvű kézirati munkáiból. Csak egy halotti beszéd látott nyomdafestéket. Az agendáit kiadták magyarul, de csak kézírásban. A theologiának mindenik tárgyát tanította. Mindeniket bőven kidolgozva tollba mondotta. Műveinek nagy részét, főleg a theologiaiakat több példányban irták le, vagy a néhai nagy püspök előadása után, vagy másolatokból. Eltekintve a másolók rövidítéseitől, melyeket mindenik szorgalmasan használt, a gazdag gyűjtemény elég jól használható. Jelen tanulmány csak rövidbe vont föltárása kiváló írónk becses munkáinak. Ma is igen értékes felfogása van ismertetve. Sem történelmi fejtegetéseit, sem gazdag elméleteit, melyek még az ivrét könyvekben is ezernyi lapokra terjednek, nem meríti ki. Püspöki munkássága az említett két dolgozatban ismertetve van. Igen érdekes a József császárral folytatott beszélgetése, a Szentábrahámi Summajának sajtó alá rendezése és kiadása. Felbecsülhetetlen az egyház megmentése és

a kollégium fenntartása, a diákság fékentartása körül kifejtett sok irányú fáradozása.

Agh István székelynemes család sarja. Született 1709-ben Sepsiszentkirályon. Atyja Agh Mihály birtokos, anyja bikfalvi Szabó Judit. Három leánytestvére nevét ismerjük az „osztzkodó levélből”.¹ Klára Csiki István árkosi unitárius pap, Judit Bencze Pál tordai unitárius pap, Sára Máthé István pap felesége. Mindenik terjedelmes családdal gazdagította az unitárius egyházat.

Agh István szülőfalujában Sepsiszentkirályon kezdte tanulmányait s folytatta a kolozsvári kollégiumban. Mint jeles tanulót az a kitüntető szerencse érte, hogy a kollégium és a kolozsvári egyházközség kijelölte és utiköltséggel ellátta külföldi akadámiára. Az ifju tanulót ennél nagyobb kitüntetés nem érthette. Számos előde, egyházunk legjelesebb emberei már száz éve irnak, vagy beszélnek a holland hitrokonok nemes jóságáról: Árkosi G. Benedek, Koncz Boldizsár, Dr. Dimény Pál, Pálfi Benjámín és Szentábrahám Mihály nyomdokába lépni nagy megtisztelés egy haladni vágyó ifju számára. Uti naplója, mely ebben a nembn egyetlen, mutatja, mily gondos igyekezett lenni minden lépésében.²

Mint buzgó vallásos ifju imádsággal kezdi 1734 aug.-ban: „Én reménységem, én kösziklám, én erős básiyám, én oltalmam felséges áldott Isten... énnekemis szegény bujdosó bűnös féreghnek az Ur Jézus Krisztusban való kegyelem szerint kegyelmes mennyei Atyám... könyörülj rajtam, ifjuságom vétkét megbocsásd, új szivet, új lelket teremts énbennem, hogy lehessek választott edényed minden népek és nemzetségek között... te légy én nékem utmutatóm és vezérem.”

Az utat 1734 aug. 19-én kezdte meg. Utiköltségre az egyház és a kolozsvári egyházközség 600 magyar forintot adott. Sukra s majd Kozárvára ment Suki István urral, aki 30 mforintot adott. Szamosujvárt egy lovas kíséret fogad, akivel Lipcséig vitette magát. Nagy pontossággal írja föl napi kiadásait élelemre és bevásárlásokra. Följegyzi utitársait. Dolmányát, mentéjét megigazíttatja, majd sarkantyut üttet csizmájára, köpenyvet vesz s rendre úgy átalakíttatja ruháját, hogy megfeleljen a külföldi izlésnek, aminek következése lett, hogy szederjes nadrágját, csizmáját (a magyart)

¹ Ker. Magv. XVII. köt. Közli Bodoczy Sándor.

² Codex itineris et expensarium, seu Diarium. Un. koll. Kt. Kéz. 1150.

elajándékozta örmény gazdája szolgájának, a dolmányt és a „hitván köpenyeget“ pedig néhány máriásért eladja. „Igy felöltöztem német köntösömben.“

Szeptember 30 án érkezett Lipcsébe s tovább indult Halle városába, ahol beiratkozott az akademiára Michaelis Benedictus Christianus prorektorhoz.¹ Halleban szállást fogad félesztendőre s egyben correpetitort a német nyelvben. Szorgalmasan vásárolja a szükséges könyveket: Lampe historia ecclesiasticat, Melchior Theologiáját, Joachim Langius historiáját, német és latin corniciat, héber grammatikát, Forbesius Systema Phil. Volffinaet. Halleban maradt a következő 1736 év ápril végéig, sajnos, hallei tanulmányairól semmit sem jegyzett föl. Mielőtt tovább indult volna meglátogatta Lipcsét. Ott kocsit fogadott. Szerencsére egy rotterdami emberre akadt, aki kocsiján elvitte Amszterdamig. Csak május 15 én indultak a kijelölt cél felé. A szekerest Creliusnak hívták, ami szerencsés előjele volt a hollandiai életnek, mert ott is a nagynevű Crelius Sámuel vette pártfogásába és barátságába. Május 23-án érkeztek Amsterdamba.

Itt már csakhamar kezdte otthon érezni magát, mert Lipséből utitársa volt egy ifju kereskedő, aki az első éjszakára vendégül látta s utbaigazította. Első dolga volt a Szentábrahámi püspök levelét eljuttatni Cattenburgnak,² ugyszintén Crelius Sámuelnek és von Maurik urnak, aki meghívta ebédre. Crelius elvitte szállására és „atyafiságosan acceptálni kezdett ebédre vacsorára, kafféra és theára.“ Kezdődött a holland élet. Fölkeresi a Fratrum Collegiantium (Remonstransok) collegiumát. Pünkösdre kiment Rheneburg faluba a Collegiánsok collegiumába.³ Itt feles számban talált „atyafakat,“ akik alatt azokat a szabadelvű, unitáriusoknak mondható testvéreket kell érteni, akik az erdélyi ifjakat mindig szívesen fogadták és előzékenyen ellátták. Rheneburgban Wilhelmus van Mansius, majd Daniel Crelius meghívták házukhoz. Agh István élete a kis Hollandia városai: Amszterdam

¹ Jónak látta spadéval is fölszerelni magát nagyobb biztonság okáért. A parókáját fejéhez igazította, a Regenkuppelt rézcsattal látta el és piros papucsot szerzett.

² Kora leghiresebb theologusa.

³ A Collegie pietatis az *ájtatos testvérek* gyülekezete, a híres pietista Spener protestáns iskolájához tartozott. Spener elvei Halle akkori híres egyetemén nagy befolyást gyakoroltak.

és Leiden között kedvesen és hasznosan telt majdnem két és fél esztendő alatt. A rotterdami egyetemen hallgat előadást Euklidesről, theológiát és filosofiát Burnautól, jár Schultius zsidó kollegiumába, Leidenben a mennoniták vonzzák. 1736 évnek egy részét Leidenben tölti, arab nyelvet tanul és Hugo Grotius Annotationest in Libros Evangeliorum. Kiváló és tudós férfiakkal diskurál, vagyis, akkori szokás szerint vitatkozik: az isteni kegyelemről (Dei gratia), igazságosságról (justitia) a supralapsarianus felfogásról, amit hibáztat, megvitatja Ján. 5 r. 7 versét, majd diákokkal afelett vitatkozik, hogy Krisztus egyenlő értelemben mondható-e Istennek? A mysteriumok felől nincs egyvéleményen az ifjakkal, mert ő az unitáriusokkal tart, ő nem ismeri el, hogy az elkövetett hibáért mást lehetne felelőssé tenni (elégítéleti áldozat). A vitatkozásnak egyik esetben az a szerencsés vége volt, hogy Mauritz ur megajándékozta négy arannyal. Leidenben szorgalmasan tanul nyelveket. Megkezdte a franciát, eljárt egy héten kétszer a caldeai, syr és arab órákra. Gyakran kap levelet Erdélyből, ő maga is küld. Szívesen találkozik elődei Dimén Pál, Szentábrahámi, Pálfi Benjámín ismerőseivel. Kellemesen hat ránk, hogy Crellius levélben kíséri útjain, mint hű pártfogója, egyben természetesen találjuk, hogy Rotterdamban és másutt a remonstránsok prédikatorait hallgatja és azt is, hogy árverésen megszzerzi a Bibliotheca Fratrum Polonorum nagyértékű köteteit.¹

A nyári időszakot (1736) utazással tölti utitársakkal, barátokkal és jószívű hollandusokkal, akik nemcsak barátságosan fogadják, hanem megajándékozzák pénzzel is.² A következő 1737 esztendőben feltűnik, hogy könyvre sokat költ. Felhasználja az árveréseket.³ Előadáson volt A. J. Albinus Physiologicum collegiumá-

¹ Irja: A mennoniták templomában voltam, a többi között, kik magukban lassan, térden könyörögnek és senki nekik nem prédikál. Ugyanazon a napon voltam a *Collegiumba* is, mely szokott lenni egyik templomukban a mennonitáknak Sardumban, ebben a faluban, mint egész Nord Hollandiában nagy számuk van a mennonitáknak. Jan Rogge ur, Concionator inter mennonitarum, hivatott magához Loosies urammal együtt als in de Geselshap.

² A több lapra terjedő utijegyzet-részletek a mai olvasót kevésbé érdeklik.

³ Feljegyzünk néhány könyvcimet, hogy majd a szerencsésebb kutató fedezze föl, melyek jutottak könyvtárunkba: Bonhaver: Elementa Chemiae, Biblia hebraica Clodii, Vitriani Instit. Jur. Natar. Gent, Magisi Philos. peripat., Millii Vet. Test. graece, prosperibus philosophicis Clericii flor 11. S. Dr. de Kores megajándékozta Clericus Arscriticaval és a Vertus Testamentummal.

n 1737 júniusában. Ismét Rheneburghban találjuk az Atyafiak legiumában, ahol 150 forintot ígérnek utjára. Junius 11-én felgyzi: cholera uralkodott énrajtam, fizettem egy üveg rajnai érért K. 11. Mindamellett, hogy néha borra is költött, ez a bor kolera ellen volt használva s ugylátszik a baj muló, mert már szd készülni hazafelé.¹ „Pályf Benjamin öcsémmel mentünk előör Hágába, innen Leydaba, Delphybe hajón, Rotterdamig gyag. Junius 30-án találkoztam Michiel de Koker kertjében több tyafiakkal és barátimmal, kiktől elbucsuztam. Az atyafiak az ígért 50 forintot kiegészítik 227-re s a rotterdamiak is adnak 30 forintot.

A régi kedves Amsterdamban Crellius Dániel házát felkeresi „olt mulattunk egy néhány napig“ majd felkeresi Crellius Sánuelt is, aki bucsuebéddelel látja el utitársával Pályfival.² Pályf tovább kíséri és részt vesz a bucsulátogatásokon. Végül augusztus 27-én elvállik az Atyafiaktól és Pályfytól, miután az Atyafiakkal kommunikált, vagyis imádkozott és urvacsorát vett. A kedves Hollandiából távozván Braunschweigon át megérkezik Lipcsébe, meglátogatja Luther szülőhelyét Eislebent.³ Utközben hol egyedül, hol társsal szekeret fogad, majd a postakocsin utazik át Németországon s augusztus 23-án átlépi a cseh határt és 25-én megérkezik Prágába. Itt fedeles kocsit fogad Bécsig, hova szeptember 3-án érkezik és csakhamar találkozik Járai nevű unitárius cancelistával. Több napot időzvéen, Bécsben a jezsuiták templomában látja a császárt s majd részt vesz azon a nagy ünnepségen, melyet a töröktől felszabadulás emlékére rendeztek. Szeptember 17-én indul Bécsből a landkocsin Bruck felé és 21-én megérkezett Budára s a Dunán és Tiszán átevezve Erdélybe jut és október 3-án beérkezett Kolozsvárra.⁴ Itt éri az a szomorú hír, hogy édesatyja meg-

¹ Könyveinek egy részét átvette Pályf Benjámín használatra, „magamhoz vettem recognosco és hogy azokat refundalom,“ a többbit hazaküldötte.

² Szentábrahámi püspöknek és Gyergyai Pálnak szemüveget, magának négy font kávét és két font teát vásárolt, sőt könyvet is.

³ Mint a kiutazáskor a külföldi öltözködésre, úgy most a hazaira van gondja: vásárol holland posztót mentéhez, dolmányhoz, nadrághoz, ingnek valót és selyem strimfet, majd köpenyeghez szederjes posztót, s ruháját megcsináltatja.

⁴ A kolozsvári egyházközség számadója írja: N. b. Érkezett le akadémiáról T. Agh István Ur Isten kegyelméből 1737 die 7 br. örvendetes állapotban. Naplójában írja October Tertia beérkeztem Kolozsvárra Gloria Deo Amen. Ez a hiteles adat!

halt. Ezzel befejeződött a tanuló Agh István nem érdektelen pályafutása és megkezdődött a tanári, papi és püspöki.

Ugyanezen év (1737) december 31-én iktatják be nagy közönség jelenlétében a filozófiai tanszékre. Székfoglaló értekezése ismeretlen. Tanári pályáját 1738 jan. 6-án kezdi.¹

A tanári pálya kezdetén megválasztják a kolozsvári házassági törvényszék ülnökévé (assessor, bíró) de csakhamar beteg lesz.² A nyár egy részét Háromszéken tölti és előkészíti testvéreit a szülői hagyaték felosztására, amiről a Keresztény Magvető részletesen elszámolt.³

Ujabb akadály kerül utjába. A pestis kitör Kolozsvárt s az országban. Csak pár hónapig dolgozik s már októberben, a még mindig tartó pestis miatt, elmegy Kolozsvárról „s Henter János urammal imitt, amott töltvén az időt Anno 1739 augusztusban Kolozsvárra vissza jövök, de minék előtte bejőnek, házasságon gondolkozván meghatároztam T. Sz. Ábrahámi urnak nagyobbik leányának az elmémet és ugyan die 14 nov. solemniritu pro more Patrio Sz. Ábrahámi Susannat kéretem feleségül. Die 17 eiusdem megházasodom. Die 18 Feleségemet házamhoz viszem.”⁴ Házassága boldog volt. Első nejétől származott gyermekei házassága révén a Barra és Gyergyai családokkal jött rokoni kapcsolatba.

*Agh István*⁵ a filozofia tanára lett, de mint ő maga följe-

¹ Anno 1737 die ultima Xbris professor in collegio unit. Claudiopolitano Philosophiae renunciatur et inauguratur. Anno 1738 die 6 Januarii officio fungii coepi. — Más helyen ő sajátkezüleg így írja: Ultimo die introducuntur oratione de philosophiae utilitate et necessitate in publica tam civili quam literaria in auditorio habita. Codex itineris et expensorium diarium. Quod felix, faustum fortunatumne sit. Kéz. 1158 Koll. ktár.

² 21 április hideglelésben estem, mely 12 hetekig tartott.

³ 1908. XLIII. köt. Bodoczy Sándor. Szép jele a testvéri egyetértésnek.

⁴ Kérők voltak Gyergyai Pál és Hunyadi Ferenc. Lakása a Középutcában. Két fiu és két leány gazdagította családi boldogságát. Első nejétől 1740 dec. 12-én született Mihály keresztelve 1741 jan. A családfáról leolvashatjuk, hogy első felesége meghalt 1745-ben febr. 20. Második felesége Szentkirályi Anna, harmadik Almási Zsuzsa. Fia József nőül vette Pálfi Máriát, majd Dózsa Borbárát, az elsőtől született Mihály, a másodiktól István és három leány: Terézia, Borbára, Anna.

⁵ Érdekes tájékoztatást nyújt a 200 évvel ezelőtti tanári ellátásról Agh István sajátkezü feljegyzése: A nobilis *unitárius s'átus* részéről 1738-ban áprilben Karácsonyfalvi Dániel ur által 20 for. Junius, Szeptember hónapban 20—20 f. »és edgy kántor ebből elmaradott« 1739 dec. 20 f. hátralékban ma-

gyezte: az első esztendőben (1741-ig) tanított logikát, metaphisikát, görög nyelvet és geografiát. Fölszentelték 1741 junius 18-án a ny.-szentmártoni zsinaton s consistor lett ugyanakkor. További munkássága igen nagy kiterjedésű. Ezt a tudományos készsége, nagy szorgalma és az a körülmény követelte, hogy 1756-ig Szentábrahámi püspök, a nagy író és kitűnő teológus mellett működött, tehát jó iskolája volt. Szentábrahámi halála (1756) s majd a Pálfi Benjámín halála után (1771) csak ő és Fejérvári maradtak az intézet mellett. Minthogy főiskolai könyvtárunkban gazdag gyűjtemény van műveiből, némi betekintést kívánunk nyújtani a Keresztény Magvető olvasóinak.

Minket s a jövő nemzedékeket elsősorban theologiai felfogása érdekel. Szentábrahámi theologijának kiadásához a jogot ő perelte ki József császártól. Ő rendezte sajtó alá. Agh István, csaknem ugyanazt a címet használva, e tárgyat is feldolgozta négy hatalmas kötetben.

Mint Szentábrahámi könyve, az övé is kiterjed a theologia fő tárgyaira: Isten, Jézus Krisztus, erkölcs, egyház. Agh inkább polemikus. A kereszténytan fejlődésén végigtekintve állandóan gyakorol kritikát és mindig a tárgyi igazság alapján. Tanítványait végigvezette a fő theologiai kérdéseken. Meglepi a mai olvasót, ha csak azt jegyezzük föl, hogy a Szentábrahámi ismert theologijáról, (Summa Universae Theologiae) 1200 ívrét magyarázatot írt és adott elő (Notae in Scriptum Summae Theologiae Christianae). A főbb kérdéseket látja el saját felfogása és tudása szerinti magyarázatokkal. Őt fejezet alatt: 1. Higyjük, hogy Isten van. 2. Isten a világegyetem alkotója. 3. Minden Istentől függ. 4. Isten nemcsak méltó a tiszteletre, hanem akarja, hogy tiszteltessék. 5. Ő megmutatja miképpen kíván tiszteltetni.

radt 40 f. Buzát aranyosszékről (1738) 25 mértéket. 1740-ben ugyanannyit 1741-ben Daniel Péternétől buzája felit, 20 vékát (másik fele a diákoknak?) Bort is Aranyosszékről 36 mértékkel. 1741 októberben bort 1739, 1740, 1741 évekre megváltotta pénzzel Hunyadi Ferencz ur. Ugyanakkor buzát 11 aug. 28 mértékkel. A kolozsvári eklesia részéről 1738-ban márc. máj. szept. 20-20 for. Elmaradt a pestis miatt 20 f. 1739-ben 50 for., melyben benne van a múlt évi hátrálék. Pénz járt negyed évenként 20—20 frt., de nem pontosan. Az eklesiától járt 20 méter buza, 40 mérték bor. Feljegyzései a két forrásból 1744-ig hasonló fizetéseket mutatnak ki. Fizetéséhez tartozott az eklesia szőlőjének jövedelme, ami valószínűleg Kómál hegyben volt és átadatott tanársága kezdetén.

Ez az öt főtétele Aghot az ótestamentumi istenfogalom szolgálai hívének és XVIII. évszáz deismusa követőjének mutatja. De a jézusi humanizmus ébredése már észlelhető tanításában és magyarázataiban.

Az ő kora után Isten létezését jórészt a Kant-féle négy formula szerint szokták igazolni. Agh Kantot megelőzte és így tanít: *szorosán véve Isten létezését a mi létezésünk igazolja*: az ember létezik, következésképp Isten is létezik, mert az ember Istentől van. Ez Descartes hatására mutat. Mind a filosofusok, mind a teológusok többféleképpen határozzák meg az Istent, de legtisztább, amit a Biblia mond: Isten a világ teremtője és megtartója. A Descartes tanítása: Isten tökéletes lény, (ens perfectissimus) vajjon tehát létezik-e? Minthogy az istenezsme velünk születik, ebből lehet következtetni, hogy létezik. Faustus Socinus szerint Isten létezése bizonyos a kijelentés által. Ostorodius (Chrisostomus) is helyesen okoskodik: Csak azt tudhatjuk, amit Isten kijelent (manifestat). Agh megjegyzi, hogy az innata idea vitatható, ellenben bizonyos, hogy mi vagyunk, s ezzel majdnem azt mondja, amit Descartes: cogito ergo sum. Meglepően pazar elmélete és bizonyító eljárása között a szakember gyönyörködve szemlélődik s talán lesz, aki bővebben föltárja az újabb kor közönsége előtt.

A XVIII-ik évszáz unitárius papjai a főkérdés mellett szorgalmasan foglalkoznak a háromságtan kérdésével, hiszen ezzel ostromolták nemcsak a papot, a népet is. Agh István ebből a polemikából is kivette részét tanítványai előtt egy másik terjedelmes könyvében.

Tovább így elmélkedik: A hitnézetek reformja nagyon régóta tart. Mióta becsúszott a keresztény hitbe a görög és más idegen felfogás, a Jézus tanítását megváltoztatták: kitalálták a háromságtant, a fiunak az atyával egylényegűségét (consubstantia), a Krisztus érdemét, elégtételi áldozatát. De mindig voltak, akik ezeket elítélték s reformálandónak mondták. Ezek között leghiresebb Servet Mihály, a vérkeringés főfedezője, az experimentalis orvosi vizsgálatnak állatokon gyakorlója. *Restitutio Christianismi* művéből látni lehet, hogy mint orvos és mint matematikus nagyhírű volt, a latin, görög és zsidó nyelveket kitűnően ismerte. Itt Agh nem áll meg, hanem kijelenti, hogy a theologiai kérdésekben járatlan (obscurus) volt.

Ennek a bírálatnak az szolgál alapjául, hogy Servet mis-

tikus volt. Csak rejtve fejezte ki, amit gondolt. Az Erasmus iskolájához tartozott. A christológiája inkább csak átmenet volt az istenembertől, a nem imálandó Jézushoz. A háromságtant felborította, s minthogy Kálvin előtt nem rejtette el gondolatát, a legkegyetlenebb halált, a máglya halált, kellett el szenvednie. Jézussal Agh István hosszas fejtegetésekben foglalkozik:

„Jézus Krisztus, a mi urunk, a keresztény vallás közbenjárója. Krisztusban az emberi elem a természettől van, mert Krisztus embernek született. Mindamellet, hogy ember, benne isteni elem van, mert Isten fia. Minthogy azonban emberi természet van benne, Isten nem lehet, annál kevésbbé legfőbb Isten (summus deus). A hívő is istenfia, de természeténél fogva nem Isten, hanem részes az isteni természetben, „mert nagy a különbség Isten és ember között, éppen mint az istenfia és az emberfia közt.“ A kettős természet fölötti vitát Agh István unitárius felfogása ebben a pár mondatban megoldja, de, mert az ellenfelek folytatják, ő is hosszasan bizonyítja a maga igazát.

Ennek a nehéz kérdésnek külön tanulmányt szentel (comparatio et simul explicatio duarum diversarum opinionum, de natura et essentia unius summi dei). Az unitáriusokat és trinitariusokat állítja szembe egymással. Ez a tárgyalás Petrichievich Horváth Ferenc könyvének kiegészítő, tudományosabb fejtegetése: Az egész kereszténység vallja, hogy Isten egy örök Isten, aki istenségét senkitől sem, csak önmagától vette, önmagában bírja, amint ezt a szentírás tanítja s a kereszténység hiszi. A megérthetőség okáért hivatkozik az általános gyakorlatra: egy császárt, egy királyt ismernek az emberek, tehát egy Isten van, kinek egy fia Jézus Krisztus.

Isten lényege Istennek testet öltött munkájából látszik. Isten fiának lényege (essentia) az atya lényegéből. Minthogy Jézus ember volt, nem létezhetett fogantatása és születése előtt. Már neve is mutatja, hogy földi szerepe volt, mint közbenjárónak (mediator). Az egész emberiség tiszta értelme és a józanész világossága (lumen) azt igazolja, hogy csak egy Isten van. Isten az ő bölcs értelme szerint cselekszik, tehát tőlünk is azt várja, hogy a józanész szerint cselekedjünk. A hit ratio nélkül semmi. Csak a ratio tudja felfogni a szentírást.

Az unitáriusok így folytatják az eszmék tisztázását már háromszáz éve. Így találkozunk náluk a bölcselmi elgondolás és a

logikai következtetés, mert csak így lehet földeríteni a fizikai tények és az elméleti igazságok közötti kapcsolatot. Így járultak hozzá az isteneszme tisztázásához és megmentéséhez. Az unitárius körökön kívül, a bölselem és a tudományos vizsgálódás apostolai mind ugyanabban az irányban haladtak. A XX-ik évszázban már ilyen megállapításokat olvasunk: „A Krisztus istenségét olyan régóta hirdetik az egyházban, hogy immár bizonyítottnak kezdik tekinteni, de a mai ember lelkiismerete már észreveszi, hogy a Jézus cultusáról szóló tanok elhomályosítják a kereszténység lelki tartalmát, az örök Isten tiszteletét pedig háttérbe szorítják. Aki figyelemmel átnézi az elmúlt négyszáz esztendő apológiáját, észreveszi, hogy azok a láncszemek, amelyek összetartották a kereszténység hagyományát, már eltűntek. A csodákra többé nem támaszkodnak, a szüztől születés és az üres sir gondolatát csak később toldották hozzá Jézus élete történetéhez. A hagyományokra támaszkodó theologia olyan, mint egy többszázestendőös palást, melyet az idő elviselt, a moly meglyuggatta.”¹

Ismét egy fontos könyv: „De origine metaphisicae, vagyis olyan dolgok keletkezéséről, amelyek túl vannak az érzékelés határán: szem nem látja, fül nem hallja, a szív érzéséhez nem jut el, mint akár a szeretet, akár a szerelem, hanem az észtermelte képzelet szárnyain csatangol túl azon, ami e világból való. Agh István visszamegy az eredetéhez, Arisztoteleshez és mesteréhez Platohoz. Végigvezeti tanítványait a keleti arab és saracen nyomokon, a logika segítségével felállítja a főtételt és a ratio segítségével demonstral.”² Fő tárgyai: Institutiones Ontologiae, azután szól az emberi megismerés elveiről, a ratio elégséges voltáról: valami létezik: szükségképpen kell, hogy kielégítő ratio legyen benne, így tehát: minden valami létezik, vagy substantia, vagy annak módozata. A létezés principiuma az, ami ratiót tartalmaz. Ezt a principiumot nevezik oknak, mert ez magában foglalja a létezés okát.

Filosofus meghatározás szerint: Az ok oka egyszersmint oka az okozatnak is. Az okozatban nem lehet több, mint volt az okban. Ilyen logikai okoskodással végig halad egy hatalmas könyvön s majd tárgyalni kezdi a kosmológiát. Az egyetemes kosmologia

¹ Colonel T. B. Luard. D. S. O. Hibbert Journal 1937. XXXV. vol. 336 l.

² Principium rationis sufficientis est universale.

a metaphisikához tartozik, mert a metaphisika az a tudomány, melyben az egyetemes fogalmak (notiones) tisztán megmagyarázhatnak. Ilyenek: az egyidejűleg létezők, tehát az összetettek, az egymástkövetők, a változók.

Demokritostól végig ismerteti Aristoteles, Zeno, majd Leibnitz, Cartesius s mások definitióját, s így szól: ha pedig az igazság bizonyítása megtörténik, bebizonyosodik, hogy a teremtő a legbölcsebb lény és oly hatalmas, akiben senki sem kételkedhetik.

A könyv harmadik része Pneumatologia, a lélekről (Pneuma, anima) szóló elmélet. A lélek egyszerű substantia, olyan lény, (Ens), amely a gondolkozásban örömet leli (gaudet). A lélektan körébe tartozó kérdéseket végig tárgyalja, ezek között a szabadakaratot. Átcsap a theologia tárgykörébe. Foglalkozik Isten lényegével és létezésével, tulajdonságaival. A könyv mintegy 400 ivrét oldal.¹

Dr. Boros György.

Folytatjuk.

¹ Ferenczi János másolta 1763-ban nagyon sok önkényes rövidítéssel, pedig rendkívül érdekes és tiszteletet parancsoló hatalmas munka.

Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése.

Az Unitárius Irodalmi Társaság évi közgyűlését 1938. január 15 én tartotta *Dr. Ferenczy Géza* elnöklete alatt. Jelen voltak: Vári Albert alelnök, Dr. Gál Kelemen alelnök, Hadházy Sándor pénztáros, Kauntzné Engel Ella, Schullerné Sillay Erzsébet, Benedek Gábor, Balázs András, Dr. Fazakas Miklós, Nagy Béla, Ürmösi József, Dr. Lőrinczi István, Dr. Ferenczi Sándor, Antónia Mihály, Ütő Lajos, Kovács Imre, Márkos Albert, Ekárt Andor, Péter Lajos, Kovács Lajos, Fekete Lajos, S. Nagy László, Sigmond József, Dobai István, Báró József, Kiss Sándor, Kelemen István, Pap Zsigmond, Dr. Mikó Imre, Gyallay P. Domokos, Vári Domokos, Gyallay Pap Sándor, Gvidó Béla, P. Szentmártoni Kálmán főtitkár.

1. *Dr. Ferenczy Géza* elnök a közgyűlést a következő szavakkal nyitotta meg:

Tisztelt Közgyűlés!

Ujra egy év pergett le a végtelen mindenség homok óráján s mi újra közgyűlésre gyűltünk egybe — a mi szokásos nagy s talán túlzott szerénységünk mellett — ebben az eldugott teremben és a rendelkezésünkre álló rövid időtartamra.

Aggodalmas ború ül arcainkon e pillanatban, midőn egyelőre be se látható következményű egyházi főtanácsi ülés küszöbén állunk, midőn ki nem érlett elgondolásoknak erőszakolása, személyeskedéseknek ideget és embereket pusztító folytatása, egyéni akaratoknak a közérdek fölé helyezése, a jövőbe nézés sutba dobása pusztítja és irtja azt a hagyományos unitárius egyetértést, egységet és együttműködést, melyet nemes őseinktől sértetlenül örököltünk. Ez aggodalomkeltő pillanatban a nagy fejedelem-